

تأثیر حب الهی بر حیات معنوی انسان

نرگس خلیلیان^۱

چکیده:

حب به معنای دوست داشتن وعلاقه مندی است. حب الهی مجوز سعادت انسان و اولین علامت حیات معنوی است، لذا ضرورت دارد ارزش حب الهی را فهمید و عشق بی پایان انسان را نسبت به پروردگارش بیدار کرد؛ چرا که درک ارزش آن انسان را از مردگی نجات می دهد و مشتاق رسیدن به حیات معنوی برتر می کند. اهمیت بررسی این مسئله بخاطر این است که اگر دینداران از ارزش و اهمیت حب الهی، بیشتر سخن بگویند، بسیاری از سوء تفاهم ها نسبت به دین از بین می رود و دین گریزی به خاطر حب دنیا کاهش پیدا می کند. این مقاله با روش وصفی - نقلی «بررسی آیات و روایات در این مسئله» و کتابخانه ای؛ ضمن مفهوم شناسی و بیان اهمیت حب الهی به برخی از تاثیرات آن در حیات معنوی انسان پرداخته است نتایجی که از این اثر می توان به دست آورد این است که اگر معنای واقعی حب الهی و حیات معنوی فهمیده شود، سطح ونوع لذت های بشر متفاوت خواهد بود و برای دست یافتن به برترین لذت ها که همان لقاءالله است از لذت های زودگذر دنیا دست می کشند و در مسیر بندگی قدم میگذارند.

کلید واژگان: حب الهی، حیات معنوی، محب، محبوب.

^۱. طلبه حوزه علمیه حضرت زهرا (سلام الله علیها)، سطح ۲، Ketabi1371@gmail.com

مقدمه:

با وجود اینکه در کلام بزرگان بر تاثیر گذاری حب الهی تاکید فراوان شده است؛ اما کمتر به آن پرداخته‌اند. از نشانه های کم توجهی به این مسئله مهم دوری قلب ها از یاد خداوند متعال و پرداختن به حب زودگذردنیا است. بازگویی این مسئله در فرهنگ دینی ما نیاز به احیا و توجه دارد تا قلب همه انسان ها مخصوصا جوانان حقایق را دریابد و در مسیر سعادت و درست ؛ که همان بندگی است ، قدم بگذارند لذا بحث و پژوهش درباره ی حقیقت حب الهی و آثار آن در زندگی معنوی انسان ضرورت دارد.

حب الهی بر زندگی انسان هاتاثیرهای به سزایی دارد به همین دلیل شارع مقدس به این مهم اهمیت ویژه ایی داده و تقریبا همه احکام را مبتنی بر افزایش محبت خویش قرار داده است . هدف ما در این مقاله بررسی جایگاه حب الهی بر حیات معنوی انسان است وسوالی که در این جا مطرح می شود این است که حب الهی چه نقش و تاثیراتی در زندگی معنوی انسان می تواند داشته باشد.

درمورد این مسئله کتب و مقالاتی به رشته تحریر در آمده از جمله کتابی باعنوان «جذبه عشق» به قلم «محمدصادق حسینی» که ایشان به صورت کلی به آثار حب الهی پرداخته و دراین زمینه تنها به تفسیر یک آیه از قرآن کریم اکتفا نموده در حالی که ما در این مقاله از آیات مختلف به عنوان مستندات خویش بهره جسته ایم .

علاوه براین مقاله ای با عنوان «آثار تربیتی محبت الهی با تکیه بر آموزه های آیات و روایات» از اسماء حمیدان پور و طاهره سادات طباطبایی امین» که در سال ۱۳۹۸ در فصلنامه «بصیرت و تربیت» به چاپ رسیده است. نویسندگان این مقاله تأثیرهای تربیتی را مورد پژوهش قرار داده اند ، درحالی که ما بُعد روحی و معنوی را بیان کرده ایم. و همچنین مقاله «حب الهی و آثار آن از نگاه فلسفه و دین» از «علی محامد» که در «فصلنامه اندیشه های فلسفی» به چاپ رسیده است که ایشان به این موضوع از دیدگاه فلسفی نگریسته و حال آنکه ما به صورت نقلی روایی به این مسئله پرداخته ایم .

به نظر می رسد واکاوی و پرداختن به تاثیرات مختلف این مسئله می تواند دیدگاه عموم مردم را در خصوص دینداری تغییر دهد و جوانان جامعه را با حقیقت زندگی توام با بندگی آشنا کند. در این مقاله تاثیرات حب الهی در حیات معنوی انسان از جهت های مختلف مورد بررسی قرار گرفته است از جمله محور های مهم مورد بحث ،حقیقت محبت ،اهمیت شناخت محبوب ،توجه

محب به محبوب، آثار توجه محبوب در دل جان محب عنوان شده اند. با توجه به این که پرداختن به بخش آثار توجه محبوب در دل و جان محب از اهمیت بیشتری برخوردار بوده، بخش قابل توجهی از مطالب در این زمینه بیان شده است.

بزرگان و عرفا بر این عقیده اند که تاثیرگذار ی حب الهی کلید همه معماها و رازهای پنهانی است. عده ای حب الهی را خود حق دانسته و برخی آن را موهبت الهی می دانند. و ابتدای آن را، ابتدای زندگی بشر می دانند. در حب الهی عامل ظهور آن را بر خلاف حب انسانی که محبوب در آن وجودی محسوس و مشهود است، ایمان به خداست و چون خود ایمان از فضل خداست، عامل پدید آمدن این نوع حب الهی نیز عنایت و موهبت الهی است.

پس، حب الهی از عشق به خویشتن آغاز می گردد و با عشق او به خلق ادامه می یابد و سپس با عشق خلق به خداوند به نهایت می رسد.

حقیقت محبت:

محبت در لغت، به معنای دوست داشتن و علاقه‌مندی آمده است؛^۱ و در اصطلاح عرفان به عملی گفته می‌شود که نور رضایت و لذت را که ناشی از پیدا کردن کمال و جمال حقیقی است، را در دل و جان احساس کرد. این کشش درونی، قابل شدت و ضعف است که در مرتبه ضعیف، به آن اراده گفته می‌شود.^۲ در مرتبه بعد، شوق و در مرتبه قوی‌تر به آن محبت گفته‌اند. اگر محبت و علاقه‌مندی، به شدت برسد به آن، عشق می‌گویند،^۳ محبت رنگ و بوهای متفاوتی دارد شناخت حقیقت محبت چنان دشوار است که بعضی از متکلمین در بیان حقیقت آن دچار مشکل شده‌اند تا جایی که محبت میان خالق و مخلوق را انکار کرده‌اند و گفته‌اند که کسی که از جنس انسان نیست را نمی‌توان دوست داشت و معنی دوستی با خدا همان فرمان‌برداری است؛ درحالی که واقعیت غیر از این است و کسی که اینگونه به رابطه‌ی خالق و مخلوق نگاه می‌کند در حقیقت از اصل دین بی‌خبر است^۴، در قرآن کریم اولین آیات با بیان مهربانی‌های خداوند آغاز می‌شود،^۵ چنانچه می‌خوانیم: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ.

۱. دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۳۰، ص ۲۲۰۶

۲. عالمی، محبت و عشق در مشرب عرفانی امام رحمه الله، ص ۲۹۵

۳. مرکز دائرةالمعارف اسلامی، دائرت المعارف، ج ۷، ص ۲۹۷۸.

۴. غزالی، کیمیای سعادت، ج ۲، ص ۹۵۳.

۵. عبداللهیان، هدایت‌ها و ارزش‌ها نگاهی به سوره حمد، ص ۱۴.

«به نام خداوند رحمتگر مهربان (۱) ستایش خدا را که پروردگار جهانیان است (۲)، [خداوند] رحمتگر مهربان، (۳).»^۱ خدایی که سخنانش را با محبت آغاز کرده است و بر آن تاکید می‌کند چگونه امکان دارد که انسان را تنها برای اطاعت و فرمان‌برداری آفریده باشد،^۲ درحالی که می‌فرمایند: كُنْتُ كَنْزاً لَمْ أَعْرِفْ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ، فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ وَ تَعَرَّفْتُ إِلَيْهِمْ فَعَرَفُونِي.^۳

«من مانند گنجی پنهان بودم دوست داشتم شناخته شوم پس موجودات را خلق کردم تا معرفت پیدا کنند به من»^۴؛ بر اساس این سخن از خداوند می‌توان گفت که پس حقیقت محبت میان خالق و مخلوق چیزی بالاتر از اطاعت است خداوند با محبت بی‌پایان خود مخلوقات را خلق کردند و با دمیدن روح خود در کالبد بی‌جان‌شان قلبی تپنده به آن‌ها بخشیدند تا با قلبی سرشار از محبت، معرفت به خالق خود پیدا کنند و از یکدیگر برای رسیدن به خالقشان سبقت گیرند،^۵ تا مقربان درگاهش شوند السابقون السابقون اولئک مقربون؛^۶ «اگر به آیات و روایات هم دقت کنیم می‌بینیم که همه احکام بر اساس محبت صادر شده‌اند. هر چیز که محبت را زیاد کند یا واجب است یا مستحب. نماز ارتباط ما با خداوند است تا رابطهای محبت آمیز بین محب و محبوب قوی شود.»^۷ پس می‌توان گفت که حقیقت محبت همان تقرب به خداوند است، در حالی که محب همواره شوق به رسیدن دارد به همراه خوف از دست دادن محبوب،^۸ مانند امیرالمومنین (علیه‌السلام) که عاشقانه‌های خود را با خداوند این گونه بیان می‌کردند: یا الهی و سیدی و مولای و ربی صبرت علی عذابک فکیف اصبر علی فراقک و هبني صبرت علی حر نارک فکیف اصبر عن النظر الی کرامتک ام کیف اسکن فی النار و رجائی عفوک فبعزتک یا سیدی و مولای اقسم صادقاً لئن ترکتنی ناطقاً لأضجنّ الیک بین اهلها ضجيج الأملین و لأصرخنّ الیک صراخ المستصرخین و لأبکینّ علیک بکاء الفاقدين و لا نادینک این کنت یا ولی المؤمنین یا غایه امال العارفين یا غیاث

۱. حمد: ۱-۳.

۲. احمدی سعدی، معرفت الهی از دیدگاه امام خمینی (رحمه الله علیه)، اقتباس، ص ۱۱.

۳. مجلسی، بحارالانوار، ج ۸۴، ص ۳۴۴.

۴. بهائی، منهاج النجاح فی ترجمه مفتاح الفلاح، ص ۸۱.

۵. آثار تربیتی محبت الهی با تکیه بر آموزه‌های آیات و روایات اقتباس، حمیدان پور، ص ۴۰.

۶. واقعه: ۱۰.

۷. فرحزاد محبت و رحمت، ص ۱۶۲.

۸. <https://www.mashregnews.ir>، خلاصه، ۱۳۹۹/۶/۲۸، ۱۷:۵۵.

المستغيثين و يا حبيب قلوب الصادقين و يا اله العالمين، «ای معبود و آقا و مولا و پروردگارم! گیرم که من بر عذاب تو صبر کنم اما چگونه بر دوری از تو طاقت آورم؟ و گیرم که ای معبود من! در میان آتش بمانم با اینکه امید عفو و گذشت تو را دارم، پس به عزت سوگند ای آقا و مولای من! به راستی سوگند می‌خورم که اگر زبانم را در آنجا باز بگذاری حتماً در میان دوزخیان شیون را به سویت سر دهم، شیون اشخاص آرزومند؛ و مسلماً چون فریادرس خواهان به درگاهت فریاد برآرم و قطعاً مانند عزیز گم‌گشتگان بر دوری تو گریه و زاری کنم و با صدای بلند تو را می‌خوانم و می‌گویم: کجائی‌ای یار و دوست مؤمنان! ای منتهای آرمان عارفان! ای فریادرس درماندگان! ای محبوب دل راستگویان، و ای پروردگار عالمیان»^۱.

اهمیت شناخت محبوب:

بعد از آنکه با حقیقت محبت آشنا شدیم گام بعدی شناخت محبوب است زیرا انسان تا به چیزی معرفت پیدا نکند به سمت آن کشیده نمی‌شود و یکی از چیزهایی که بیانگر میزان رابطه‌ی بین محب و محبوب است، نوع شناختی است که نسبت به یکدیگر دارند؛ حال هرچه این شناخت بیشتر شود عشق و علاقه بین دو طرف هم بیشتر می‌شود؛ رابطه مخلوقات با خداوند هم همین‌گونه است به همان اندازه که شناخت نسبت به خالق خویش دارد به همان اندازه هم محبتش را به دل دارد؛^۲ چنانچه امام حسن (علیه‌السلام) می‌فرمایند: مَنْ عَرَفَ اللَّهَ أَحَبَّهُ، هرکس خدا را بشناسد دوستش دارد.^۳ پس هر چه این شناخت عمیق‌تر شود خداوند را نزدیک‌تر از هر چیزی به خود خواهیم دید تا جایی که حس خواهیم کرد کنار ما هستند و لحظه‌ای خود را از محبوب خود دور نخواهیم دید.^۴

در روایتی از امام صادق (علیه‌السلام) سؤال شد که چرا خداوند خودش را از ما پوشیده است؟ ایشان فرمودند: وَقَدْ سَأَلَهُ ابْنُ أَبِي الْعَوَّاجِ: وَلِمَ احْتَجَبَ عَنْهُمْ وَ أَرْسَلَ إِلَيْهِمُ الرُّسُلَ؟ وَيَلِكَ وَ كَيْفَ احْتَجَبَ عَنْكَ مَنْ أَرَاكَ قُدْرَتَهُ فِي نَفْسِكَ؟ نَشَاكٌ وَ لَمْ تَكُنْ وَ كَبَّرَكَ بَعْدَ صِغَرِكَ وَ قَوَّاکَ بَعْدَ صَعْفِكَ... وَ مَا زَالَ يَعِدُّ عَلَى قُدْرَتِهِ الَّتِي هِيَ فِي نَفْسِي الَّتِي لَا أَدْفَعُهَا حَتَّى ظَنَنْتُ أَنَّهُ سَيَظْهَرُ فِيمَا بَيْنِي

^۱. قمی، مفاتیح‌الجنان، ص ۱۴۴.

^۲. <https://basijnews.ir>، خلاصه، ۱۳۹۹/۶/۲۸، ۵۹: ۱۷.

^۳. ورام ابن ابی فراس، مجموعه ورام، ج ۱، ص ۵۲.

^۴. داوودی، رابطه حب خدا با شادابی انسان، ص ۶.

نمی‌جوشاند، آن آب زندگانی افسانه‌ای بیش نیست. آبی در عالم نیست که اگر کسی یک قطره یا یک قدح از آن بنوشد برای ابد زنده باشد. اینکه در تعبیرات ادبی به آب زندگانی تعبیر می‌شود، یک مثال است، وگرنه دنیا جای جاودانه بودن نیست. آن معرفت و علم و ایمان است که جاودانی است. عالم عارف مؤمن همیشه زنده است»^۱. خداوند برای بندگان عاشقش نامه‌هایی نوشته است که در آن نامه گفته شده است: «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ». «هرگز کسانی را که در راه خدا کشته شده‌اند، مرده مپندار، بلکه زنده‌اند که نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند»^۲ این نامه‌ای است از خدائی که ذاتاً نمی‌میرد، به مؤمنی که در پرتو احیاء حق از مرگ مصون است. این می‌شود آب زندگانی وگرنه دیگران قبل از آنکه بمیرند، مرده‌اند و از خاطره‌ها هم محو می‌شوند. انسان یک راه دارد که به حیات ابد برسد و آن عشق با تمام وجود به خداوند است.^۳

مترس از محبت که خاکت کند که باقی شوی گر هلاکت کند^۴

نتیجه‌گیری:

- ۱- اهل عرفان و بزرگان دین معتقدند که حب الهی و مراتب شدید آن یعنی عشق، در نتیجه فراهم شدن اسباب و موجبات خاصی حاصل می‌شود.
- ۲- در حقیقت تنها خداوند شایسته محبت حقیقی است، و تأثیرگذاری حب الهی بر اشیا و اشخاص دیگر به میزان تناسبی که با او دارند، جلوه‌گری می‌کند.
- ۳- بندگان و مخلوقات الهی در حد شناخت و معرفت خود از خداوند متعال از باب شکر منعم از تأثیرگذاری حب الهی بر حیات معنوی خود بهره می‌برند.

^۱. جوادی عاملی، اسرار عبادات، ج ۱، ص ۲۴۸

^۲. آل عمران: ۱۶۹

^۳. جوادی عاملی، اسرار عبادات، ج ۱، ص ۲۴۹.

^۴. سعدی مصلح الدین، گلستان سعدی، باب سوم.

۴-تأثیر گذاری حب الهی بر زندگی معنوی بندگان، ناشی از حب او به ذات خویش بوده و خداوند افعال خویش را دوست می‌دارد و چون مخلوقاتش، نتیجه فعل اویند، او آن‌ها را نیز دوست می‌دارد.

۵-تأثیر گذاری حب الهی بر زندگی معنوی بندگان، ناشی از حب او به ذات خویش بوده و خداوند افعال خویش را دوست می‌دارد و چون مخلوقاتش، نتیجه فعل اویند، او آن‌ها را نیز دوست می‌دارد.

۶-در واقع می‌توان گفت که محبت به خدا بهترین، آسان‌ترین و امن‌ترین راه دین‌داری است.

فهرست منابع:

* قرآن

* نهج البلاغه

* کتابهای فارسی:

- ۱- بحرانی، هاشم، تفسیر برهان، قم، موسسه البعثه، چاپ اول، ۱۴۱۵ ق.
- ۲- بلخی، جلال‌الدین، مثنوی معنوی، تهران، ققنوس، چاپ یازدهم، ۱۳۹۹ ش.
- ۳- حسینی طهرانی، محمد صادق، جذبه عشق، مشهد، نورالملکوت، چاپ اول، ۱۴۴۱ ق.
- ۴- جوادی عاملی، عبدالله، اسرار عبادات، تهران، انتشارات الزهراء، چاپ چهارم، ۱۳۷۲ ش.
- ۵- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، موسسه انتشارات دانشگاه تهران، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.
- ۶- سعدی، مصلح‌الدین، گلستان سعدی، تهران، ققنوس، چاپ اول، ۱۳۸۲ ش.
- ۷- شعیبی، فاطمه، محبت درمانی، بی‌جا، انتشارات کتاب سبز، چاپ اول، ۱۳۹۲ ش.
- ۸- صداقت، سید علی‌اکبر، شرق بی غروب، قم، رازیان، چاپ اول، ۱۳۸۷ ش.
- ۹- طاهرزاده، اصغر، ادب خیال، عقل و قلب، اصفهان، لب‌المیزان، چاپ دوم، ۱۳۸۹ ش.
- ۱۰- _____، عالم انسان دینی، اصفهان، لب‌المیزان، چاپ اول، ۱۳۸۸ ش.
- ۱۱- غزالی، محمد، کیمیای سعادت، تهران، انتشارات گنجینه، چاپ یازدهم، ۱۳۹۰ ش.
- ۱۲- فرحزاد، حبیب‌الله، محبت و رحمت، قم، طوبای محبت، چاپ هفتم، ۱۳۹۲ ش.
- ۱۳- قزوینی، ملاخلیل بن غازی، صافی در شرح کافی، قم، دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۸۷ ش.
- ۱۴- کلینی، محمد، تحفه الاولیاء (ترجمه اصول کافی) مترجم اردکانی محمد، قم، دارالحديث، چاپ اول، ۱۳۸۸ ش.
- ۱۵- مرکز دائرة المعارف اسلامی، دانشنامه بزرگ اسلامی زیر نظر سید محمدکاظم موسوی بجنوردی، ناشر مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، چاپ اول، ۱۳۶۷ ش.

* کتابهای عربی:

- ۱- ابن ابی‌الحدید، عبدالحمید، شرح نهج‌البلاغه، قم، مکتبه آیه الله المرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۴۰۴ ق.
- ۲- ابن بابویه، محمد، التوحید، قم، جامعه مدرسین، چاپ اول، ۱۳۹۸ ق.
- ۳- _____، ثواب الاعمال وعقاب الاعمال، قم، دارالشریف الرضی للنشر، چاپ دوم، ۱۴۰۶ ق.
- ۴- _____، صفات الشیعه، تهران، اعلمی، چاپ اول، بی‌تا.

- ۵- ابن شعبه حرانی، حسن، تحفه العقول، قم، ناشر جامعه مدرسین، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ق .
- ۶- اربلی، علی، کشف الغمه فی المعرفه الادمه، تبریز، نشر بنی هاشم، چاپ اول، ۱۳۸۱.
- ۷- برقی، احمد، المحاسن، قم، دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۷۱ ق .
- ۸- الجبعی العاملی الشامی، زین الدین، مسکن الفواد عند فقه الاحبه والاولاد، قم ناشر بصیرتی، چاپ اول، بی تا .
- ۹- حر عاملی، محمد، وسائل الشیعہ، قم، مؤسسه آل البيت، چاپ اول، ۱۴۰۹ ق .
- ۱۰- حلوانی، حسین، نزہہ الناظر و تنبیہ الخاطر، قم، مدرسه الامام المہدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، چاپ اول، ۱۴۰۸ ق .
- ۱۱- شرتونی، سعید، اقرب الموارد فی فصیح العربیہ والشوارد، قم، مکتبه آیہ الله المرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۴۰۳ ق .
- ۱۲- شیخ بهائی، محمد بن حسین، منهاج النجاح فی ترجمہ مفتاح الفلاح، مترجم علی بسطامی، تهران، حکمت، چاپ ششم، ۱۳۸۴ ش.
- ۱۳- طبرسی، علی، مشکاه الانوار فی غرر الاخبار، نجف، مکتبه الحیدریہ، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ق .
- ۱۴- طبرسی، فضل، تفسیر مجمع البیان، مترجم نوری همدانی، حسین، محقق، مفتاح، محمد، تهران، چاپ اول، بی تا .
- ۱۵- مجلسی، محمد باقر، بیروت، ناشر دار احیاء التراث العربی، چاپ یازدهم، ۱۴۰۳ ق.
- ۱۶- _____، زادالمعاد، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۲۳ ق .
- ۱۷- المنسوب به الامام الصادق (علیه السلام)، مصباح الشریعہ، مترجم مصطفوی حسن، تهران، انجمن اسلامی حکمت و فلسفی ایران، چاپ اول، ۱۳۶۰ ش .
- ۱۸- میرداماد، محمدباقر، التعلیقہ علی اصول الکافی، قم، خیام، چاپ اول، ۱۴۰۳ ق .
- ۱۹- ورام بن ابی فراس، مجموعه ورام، قم، مکتبه الفقیہ، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق .

*مقاله:

- ۱- احمدی سعدی، عباس، "معرفت الهی از دیدگاه امام خمینی (رحمه الله علیه)"، مجموعه آثار اندیشه های اخلاقی امام خمینی (رحمه الله علیه)، قم، ۱۳۸۲ ش .
- ۲- جهانی پور، یاسر، "شرح دنیا طلبی در کلمات امام خمینی (رحمه الله علیه)"، نشریه حضور، شماره ۹۳، بهار ۱۳۹۹.

- ۳- حمیدان پور، اسماء، "آثار تربیتی محبت الهی با تکیه بر آموزه‌های آیات و روایات"، فصلنامه بصیرت و تربیت، شماره ۱۴، بهار ۱۳۹۸ .
- ۴- داوودی، محمد رضا، "رابطه حب خداوند با شادابی انسان"، نشریه پاسدار اسلام، شماره ۲۶۶، تابستان ۱۳۸۲ .
- ۵- شجاری، مرتضی، "محبت میان خدا و انسان از دیدگاه ملاصدرا" فصلنامه علمی انسان پژوهی دینی، شماره ۱۳۱، تابستان ۱۳۹۷ .
- ۶- عالمی، عبداللطیف، "محبت و عشق در مشرب عرفانی حضرت امام (رحمه الله علیه) ، مجموعه آثار اندیشه های اخلاقی امام خمینی (رحمه الله علیه) ، قم، ۱۳۸۲ ش .
- ۷- عبداللہیان، محمد، "هدایت ها و ارزش ها نگاهی به سوره حمد " مجله بشارت، شماره ۲۹، تابستان ۱۳۸۱ .
- ۸- فعالی، محمد تقی، "آرامش؛ رهیافت ها و راهکارها با تأکید بر آموزه های اسلامی"، پژوهش نامه اخلاق، شماره ۱۸، زمستان ۱۳۸۱ .
- ۹- مصباح یزدی، محمد تقی، "انسان و میل به جاودانگی" نشریه پاسدار اسلام، شماره ۱۷۸، بهار ۱۳۷۵ .

***سایت:**

۱- <https://basijnews.ir>

۲- <http://www.rajanews.com>

۳- <https://www.mashreghnews.ir>